

II. Слободна шема

UDC 398.3:634.8

Мр Љубинко Раденковић

ЧУДОТВОРНА ЛОЗА ХИЛЕНДАРСКА

Једна од знаменитости манастира Хилендара и Свете Горе јесте *винова лоза* која расте из зида цркве, а по предању, никла је из гроба св. Симеона Немање. Када је свети Сава, седам година после смрти свога оца Симеона (1207. године) пренео његове мошти у Србију, из хилендарске цркве, из гроба Симеоновог, изникла је лоза и изведена је споља.¹ Ова лоза рађа све до данас, а прочула се по веровању да њено грожђе „разрешује неплодност супружника.“

Најстарије сачувано предање о чудотворности ове лозе потиче из друге половине 16. века, када је један Турчин довео свог сина првенца да га остави у Хилендар, јер га је добио, као и другу своју децу, пошто је узео *грожђе светог Симеона*. И данас манастир Хилендар дели поклоницима ово грожђе, па чак, по писменом обраћању шаље и поштом, заједно са штампаним упутством како га треба употребити.²

Хилендарска лоза је, међутим, и показатељ сакралности у манастиру. „Једном је лоза у невреме добила жућкасто лишће. Сви су се били уплашили да их због греха не остави благодат па обрате пажњу, 'да у чем нису ваљани', и лоза се опорави и одржи род.“³

Предање о чудотворности хилендарске лозе засновано је на библијској и митској симболици. Овде ће бити речи о више нивоа те симболичности. Одмах се може рећи, да предање има упоришну тачку у библијској симболици, али га је створила и одржала врло древна митолошка представа о виновој лози, која се у народној култури Балкана одржала све до данас.

---

¹ Методије С. Миловановић, *Живот у српској царској лаври Хилендару на Светој Гори*, друга књига, Београд, 1908, с. 12—13.

² *Упутства неплодним супружницима прикупљена из Светог писма*, Издање манастира Хилендара, Света Гора, 1966, 16 страна.

³ Методије С. Миловановић, наведено дело, с. 13.

У поменутом Упутству није случајно употребљена група речи „разрешује неплодност супружника“, као ознака за чудотворност грожђа светог Симеона. Наиме, по народним представама, за неплодност у браку је крива жена и, обично, она предузима магијске радње које треба да јој омогуће плодност (као што су: провлачење испод шупљих каменова, обилажење култних каменова, ритуално купање и сл.). Овде је, пак, то проблем супружника, јер пород треба схватити као дар божји, који траже и добијају и жена и муж, држећи се одређених правила понашања (као што су: читање молитава, пост, уздржавање од додира одређени број дана и сл.).

Винова лоза у библијској симболици означава *однос* између Бога (представљеног као виноградаря) и људи (лозе), док је Исус чокот лозе. У Јеванђељу по Јовану Исус каже: „Ја сам прави чокот, и отац је мој виноградар. (...) Ја сам прави чокот а ви лозе: и који буде у мени и ја у њему он ће родити многи род: јер без мене не можете чинити ништа. (...) Ако останете у мени и ријечи моје у вама остану, што год хоћете иштите, и биће вам.“⁴

Из овог навода се може закључити да је симболика лозе врло блиска симболици Цркве, и да лоза може симболизовати и Цркву.⁵ Отуда у Упутству и захтев да супружници чудотворно грожђе треба да прихвате „са вером и молитвом“.⁶

Библијска симболика винове лозе произашла је из древних источњачких представа о лози као *растињу живота*. Сумерски знак за *живот* обично је био лист лозе. Ова је биљка била посвећена Великим богињама. Богиња-Мајка у почетку се звала *Мајка лозин чокот*⁷ Атрибут Богородице такође је винова лоза. У једној молитви Богородици се каже: „Захвална Владичице, изворе милосрђа, бездно човекољубља, водо жива, заступнице грешних, *истинска лозо виноградна*...“⁸

Постоји вишеструка могућност за симболичко суделовање лозе у моделу света. Она, у исто време, може да изражава и идеју *сталности* и идеју *промене (обнове)*, јер је са кореном и чокотом вишегодишња биљка, а преко младица (лозе) сваке године изнова расте (јер се сваке године и реже) и увек нове младице доносе плод. Отуда лоза може да исказује и социјалне односе и ознака је за род, племе („Ја вучем лозу од пок. капетана“).⁹ Идеја промене изражава се и кроз прелазак грожђа у вино. „Умирање“ грожђа (кроз врење) као привременог и прелазак у вино (што је старије, боље је), остварује

⁴ *Свето Јеванђеље по Јовану, Свето писмо старог и новог завјета*. Предео Вук Стеф. Караџић, у Београду, 1956, гл. 15, с. 96.

⁵ J. Chevalier—A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, МН, Zagreb, 1983, s. 75.

⁶ У народним представама, пак, везивање винове лозе за Бога дато је на сликовит начин: „Да би створио винову лозу, Бог је одсекао себи врх прста малића и од крви која је кренула на земљу никла је винова лоза. Због тога се род од ње узима за причест“. Народно предање даље каже, да је ђаво, по угледу на Бога, хтео да створи своје грожђе, па је створио купину. Записао Томислав Андрејић-Сењанин, *Народна предања и веровања из Левча*, „Расковник“, бр. 43 (1985), у штампи.

⁷ J. Chevalier—A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, s. 360.

⁸ Свети Јефрем Сириј, *Молитве Пресветој Богородици*. Прев. архимандрит Јустин, Београд, 1975, с. 56. Курзив мој.

⁹ Владимир Мажуранић, *Приноси за правно-повјестни рјечник*, ЈАЗУ, Загреб, 1908—1922, књ. I, с. 612.

се идеја другог (вечног) света. Ова одлика лозе сврстава је у ред биљака као што су конопља и лан, а такође и пшеница (биљка конопља „умире“ и претвара се у кучину, а пшеница кроз брашно прелази у тесто, а печењем у хлеб). Отуда, није случајно да су вино и хлеб крв и тело Спаситеља.

Неорезана лоза пак, тражи ослонац, она се око нечег увија (обично око дрвета), па у народним песмама симболизира жену која налази ослонац у мужу.

Шире гледано, лоза је космичка биљка. Она сама, или заједно са својим ослоном, представља *дрво света*. Та представа се одржала у нашем фолклору све до наших дана, и управо је она кључни елемент за разумевање митске симболике („биљног кода“) коју лоза остварује. У народној песми из Левча, идеја *родности* и *изобилља* исказана је на следећи начин:

Садим јелу, садим јелу на камену,
и уз јелу, и уз јелу лозу белу,
па не одох, па не одох за годину.
Кад у другој, кад у другој ја отидох,
јела ми, јела ми се понијела,
са врх јеле, са врх јеле пчеле лете,
из корена, из корена вода тече.¹⁰

Представа о родности и плодности везана је за култ мртвих, јер се сматра да преци са оног света утичу на родност земље, стоке, породице. Овај култ је у додиру са демонским светом, пошто демонска бића живе на граници овог и оног света, и могу да прелазе из једног у други свет, чинећи сталну опасност за живе. Али, с друге стране, преко ових бића као помагача, може се завирити у будућност или се стећи богатство, уз ризик да се за свагда изгуби приступ души у вечни свет.

Родност, култ мртвих и демонска сила јесу три усмерења кроз која се гранају обичаји везани за винову лозу. Тако, обичај венчања могао се обавити кући око синије, а младенци су стављали на главе венце од лозовог прућа обавијене црвеном свилом; лоза се садила по гробљима, а као помен умрлима без свећа палиле су се ватре на Ваведење и Велики четвртак од винове лозе; постоји забрана да се буде после заласка сунца под лозом, јер човек може ограисати, тј. нагазити на нечисто место и разболети се; седам или девет угљенова од лозе, стављени у воду, употребљавају се при бајању ако је дете уречено¹¹; „везан“ мушкарац (коме су зла бића одузела полну моћ) одлази у виноград и одвезује 40 или 3 лозе и иде кући без окретања¹², итд.

Везивање винове лозе за разрешење неплодности познато је и ван Хилендара. Тако у једном зборнику рецепата из околине Скоп-

¹⁰ Бративоје Марковић, *Народне песме из Левча*, „Расковник“, бр. 43 (1985). У штампи. Курзив мој.

¹¹ Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, СКЗ, Београд, 1985, с. 64—66; Додатак В. Ђурића, с. 265—266.

¹² Стеван Симић, *Народна медицина у Кракову*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, Загреб, 1964, књ. 42, с. 402—404.

ља као средство против бешчедности препоручује се следеће: „Жена која не рађа нека од првог рода из новог винограда откине прво зрно пре него што други откине и нека то поједе“.¹³

За расветљавање митолошке слике о хилендарској лози, осим наведених народних представа, битна су још три симболичка елемента: прво, везивање, на основу предања, Свете Горе за Богородицу; друго, посебно, „митско“ значење места „Света Гора“ и, треће, пошто лоза излази из цркве, осветљавање односа лозе и цркве.

По предању, после Христовог узнесења на небо, апостоли заједно са Богородицом, бацањем коцке делили су земље у којима ће обављати проповед. Богородица је добила Иверску, тј. Ђурђијанску земљу, али анђео по божјој жељи мења њен пут и одводи је на Атос, који она, од паганског претвара у свето хришћанско место. И после осам векова она се јавља пустињаку св. Петру и њему објављује да је Света Гора њена.¹⁴ У народним бајањима централни лик, за који се везују разне врсте излечења, јесте Богородица. У Велесу се носи икона Богородице у кућу ако је неко болестан.¹⁵ Постоје посебна растиња којима се приписују магијска својства која у свом називу имају Богородичино име: богородичина рука, богородичина трава, госпин цвет, рака од пречисте (тур. Мејрем ана ели — рука мајке Марије) — ова трава, поред осталог помаже породиљама да се лакше породе.¹⁶

Што се тиче поимања самог места Света Гора, подстицајна је једна реченица из њеног описа како ју је доживео један свештеник: „Ту је небо, камен, дрво и море . . .“¹⁷

Ако се мало друкчије распореди ове речи, слика Свете Горе је дата као НЕБО—КАМЕН/ДРВО—МОРЕ. Или, другим речима, саму Свету Гору можемо схватити као трансформацију дрвета света. Самим тим, кроз све што је везано за Свету Гору може да се оживи ЈАКО ВРЕМЕ ПОЧЕТКА, и да се према том ПОЧЕТКУ све ствари могу мењати уколико нису сагласне са почетном ситуацијом. У том смислу, жени је дато да рађа, одсуство тога надокнадиће се довођењем у везу са ПОЧЕТКОМ, тј. са сакралним класификатором. Одговарајућу симболику имамо у другом обреду лечења. Према запису из околине Скопља, људи су куповали од калуђера из Свете Горе крстиће и бројанице, које су користили за лечење. Кад неко боли, спуштају крстић и бројанице у воду: ако се појаве клобуци ваздуха, болесник је много болестан, ако бројанице испливају болесник ће оздравити, у супротном нема му лека. Затим се болесник пошкропи том водом и ту воду попије.¹⁸

¹³ М. Филиповић, *Обичаји и веровања у скопској котлини*, СЕЗБ, LIV (1939), с. 525.

¹⁴ *Света Гора атонска*. Израдио АЕ митрополит српски Михаил, у Новом Саду, 1886, с. 5—7.

¹⁵ М. К. Цепенков, *Бајанија*. От Битоља, Сборник за народни умотворенија и народопис, Софија, 1898, књ. XV, с. 77—78.

¹⁶ Тих. Р. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашега народа*, Српски етнографски зборник, Београд, 1958, књ. LXXI, с. 126; Јован Туцаков, *Психосугестивни елементи у народној медицини Сврљичког Тимока*, Посебна издања САНУ, књ. CCCLXXX, Београд, 1965, с. 59—60.

¹⁷ *Света Гора атонска*. Израдио АЕ митрополит српски Михаил, с. 57.

¹⁸ М. Филиповић, *Обичаји и веровања у скопској котлини*, с. 530.

Овај поступак одговара поступку лечења од урока, где се, бацањем угљевља у суд с водом, гата о исходу болести и могућем узрочнику. Напред је наведено да се у ту сврху користи и угљевље од лозе.

Да се Света Гора може схватити као дрво света, указују и неки примери бајања, где она стоји наместо *пусте горе* у коју се, најчешће, у балканским просторима тера нечиста сила. Пуста гора је предворје онога света и кроз њене отворе (изворе, реке, пећине) може се стићи на онај свет. У исто време она се може схватити и као дрво света, у чијем корену су хтонске животиње и демонска сила.

Примери бајања:

- 1) Усту, бела, ти ту места немаш!
Не можеш ту гнезда вити,
нити јаја носити!
Ја ћу теби гнездо развалити
и јајца полупати.
Него ти иди у *Свету гору*,
те донеси свето дрво.¹⁹
- 2) Усов отиде на сол,
па одоше на *Свету Гору*,
там девојћа родила дете,
неје га молитвила, неје га крстила,
неје га окупала, неје га дојила,
теб' траже да будеш там',
там да будеш, бар да добијеш,
преко мора да минеш
да се како морска пена растуриш.²⁰

Овде Света Гора сигурно да се не односи на конкретни географски локалитет, већ означава митолошку планину. Додуше, у неким крајевима се срећу називи Света гора и то као култна места (нпр. код села Буштрања, затим у Црној Гори итд).²¹ Поступак преношења назива на други садржај исти је као код Светог Саве, који у народним предањима добија митску функцију. У народним бајањима је чак представљен као творац болести и предводник градоносних облака.

То што је лоза изникла из цркве такође је од значаја за њено митолошко поимање. Наиме, у народним представама црква се може асоцирати с мајком, тј. с оном која рађа. Нпр. у народној свадбеној песми кад полази младожења певају му се и ови стихови:

— — — — —
„Опрости мени, мила мајчице!
„Мила мајчице, бела црквице,
„Опрости мени, и благослов' ме; (. . .)²²

¹⁹ М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, СЕЗб, I (1894), с. 316—317.

²⁰ Владета Р. Кошуткић, *Чудан миш и змијине кости*, „Књижевне новине“, Београд, бр. 579 (29. III 1979).

²¹ Миленко Филиповић и Персида Томић, СЕЗб, LXVIII (1955), с. 103.

²² Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. прва, у Бечу, 1841, бр. 27, с. 16—17.

И друге магијске радње које су везане за цркву упућују на постојање симболике родности у представи цркве. Тако, девојка која је изостала од удаје иде уочи празника црквењаку и моли га да *она откључа цркву*, а затим опере кључеве и том се водом умије и пије од ње.²³

Црква се још упоређује са Девицом и назива се Христовом заручницом и мајком хришћана, па се на њу може применити и цели симболизам мајке.²⁴

Антропоморфност Цркве види се и у неким жанровима фолклорног стваралаштва. У народним песмама је распрострањен мотив како се црква сама гради, а такође, може и да говори. У једном предању из Бољевца црква се сама сели: „Неки чобанин им исприча како је једне ноћи чуо велику буку, вику и ломљаву. И ујутру цркве није било на старом месту. Идући по утртом трагу угажене траве и поломљеног дрвећа, људи пронађу цркву поред једног хладног и бистрог извора“.²⁵

Црква као медијални елемент између овог и оног света суделује и у обреду магијске заштите стоке од заразних болести. Обичај да се стока прво тера преко потока, а затим кроз прокоп (где се обележава угарком из живе ватре), може бити замењен терањем стоке кроз капију црквеног дворишта.²⁶

У другим магијским радњама које се изводе за разрешење неплодности жене, као што је провлачење кроз шупље каменове, такође се симболички прелази на онај свет (који се, затим, „тајно“ напушта, обично са остављањем одеће или делова одеће). Камен се може схватити као планина, односно као трансформација дрвета света. У поменутих ритуалима место камена може да буде и дрво, при том се провлачење обавља кроз отвор који се прави испод жила дрвета.

Ljubinko Radenković

MIRACULOUS HILENDER VINE

According to tradition, from the grave of St. Simeon (a monk name of Serbian reign Nemanja, founder of medieeval dynasty Nemanjići), grew i vine at Sveta Gora Hilander church. According to well known belief, grapes of St. Simeon are healing and miraculous, especially for healing femal unfertility. The Author cerves this belief in comparison to biblical and mythicah symbols (the secual three, fertility, abundance) connectin it with magic action and folk sorcery.

²³ М. Филиповић, *Обичаји и веровања у скопској котлини*, с. 525.

²⁴ J. Chevalier—A. Gheerbrant. *Rječnik simbola*, s. 75.

²⁵ Забележила Мирослава Николић, „Развитак“, Зајечар, 1961, књ. I, бр. 6, с. 45.

²⁶ Драгана Савковић, *Један сточарски обичај — „говећа богомоља“*, у *Темнићу*, Гласник Етнографског института САНУ, XXIV (1975), с. 146.